

Βιοματικές Τέχνες και Ψηφιακή Καινοτομία: Κινηματογράφος και Τεχνολογία στην Εκπαίδευση

**Θωμά Ράγια,
Δρ. Φιλοσοφίας ΑΠΘ**

Η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξέλιξη της κοινωνίας, καθώς ο άνθρωπος, ήδη από την παιδική ηλικία, βιώνει συναισθήματα, διαμορφώνει συμπεριφορές, γίνεται αυτόνομος και συνειδητοποιεί την αυτοδιάθεση της σωματικότητάς του μέσα στη διαρκή κοινωνική εξέλιξη. Το παιδί δεν θεωρείται πλέον ως μικρογραφία του ενήλικα, όπως συνέβαινε στον Μεσαίωνα, αλλά αναγνωρίζεται ως αυτόνομη ύπαρξη, ενώ η Παιδαγωγική καθιερώνεται επίσημα ως Επιστήμη. Κατά συνέπεια, η ανάγκη εκσυγχρονισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς και της συνεχούς επιμόρφωσης του παιδαγωγού, γίνεται ολοένα και πιο επιτακτική.¹

«Κάθε παιδί είναι καλλιτέχνης. Το θέμα είναι πώς θα παραμείνει καλλιτέχνης μεγαλώνοντας». Η φράση του Πάμπλο Πικάσο φέρνει στο προσκήνιο έναν διαχρονικό προβληματισμό: πώς μπορεί το παιδί να διατηρήσει τη δημιουργικότητά του καθώς μεγαλώνει; Η απάντηση βρίσκεται στη διαλεκτική διαπαιδαγώγηση, στην ολόπλευρη καλλιέργεια του ανθρώπου.

Από την αρχαιότητα, η παιδεία θεωρήθηκε καθοριστική για την ανάπτυξη του ανθρώπου, τόσο ως μοναδικής προσωπικότητας όσο και ως κοινωνικού όντος. Ο Πλάτων αναγνωρίζει τη σημασία της παιδικής εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της ηθικής του ατόμου, προτάσσοντας τη διαπαιδαγώγηση ως μέσο για την επίτευξη της αρετής και της αρμονίας στο κοινωνικό σύνολο.² Μέσω των διαλόγων του, επισημαίνει ότι η γνώση δεν είναι μόνο μάθηση πληροφοριών, αλλά και διαμόρφωση της ψυχής, ώστε το παιδί να γίνει ικανός πολίτης και άνθρωπος ολοκληρωμένος.

Ο Αριστοτέλης, από την πλευρά του, στο έργο του «Πολιτικά», προχωρά ένα βήμα παραπέρα, τονίζοντας την αναγκαιότητα της δημόσιας παιδείας. Υπογραμμίζει ότι τα παιδιά αποτελούν τα θεμέλια της κοινωνίας και ότι η ορθή εκπαίδευσή τους εξασφαλίζει ότι θα γίνουν μελλοντικοί πολίτες ενσυνείδητοι, δίκαιοι και ικανοί να συμβάλλουν στην ευρυθμία του κοινωνικού συνόλου. Για τον Αριστοτέλη, η παιδεία δεν είναι απλώς ατομικό αγαθό· είναι κοινωνικό καθήκον, καθώς το μέλλον της πόλης εξαρτάται από την ολόπλευρη ανάπτυξη των νέων.

Με το πέρασμα των αιώνων, και καθώς οι κοινωνίες μεταβάλλονταν, προέκυψαν νέες προκλήσεις για την παιδική εκπαίδευση και τον ρόλο του παιδαγωγού. Οι στοχαστές άρχισαν να μελετούν τα στάδια της παιδικής ανάπτυξης, επισημαίνοντας ότι η εκπαίδευση πρέπει να σέβεται την αυθύπαρκτη φύση του παιδιού, καλλιεργώντας ταυτόχρονα τη δημιουργικότητα, την κρίση και την αυτονομία του.

Οι ριζικές αλλαγές του 17ου και 18ου αιώνα, που επηρέασαν την κοινωνία και την οικογένεια, ενίσχυσαν αυτή τη φιλοσοφική προοπτική. Η οικογένεια άρχισε να

---

¹ Δημήτρης Χρ. Χατζηδήμου, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Συμβολή στη διάχυση της παιδαγωγικής σκέψης*, εκδ. Κυριακίδη, (10^η έκδ), Θεσσαλονίκη 2010-2011, Ι.

² Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης, εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1954, Ζ', 518c-519a, σ. 508.

ενδιαφέρεται ενεργά για τη μόρφωση των παιδιών, ενώ το σχολείο καθιερώθηκε ως θεσμός μάθησης, αντικαθιστώντας τη μαθητεία στο «σχολείο της ζωής».³

Η παιδεία παραμένει άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική εξέλιξη: το παιδί από μικρή ηλικία διαμορφώνει έξεις και συμπεριφορές, αναπτύσσει αυτονομία και συνειδητοποιεί την αυτοδιάθεση της σωματικότητάς του μέσα σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό πλαίσιο. Η παιδική ηλικία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως προέκταση του ενήλικα, αλλά ως αυτόνομη ύπαρξη με δική της αξία. Παράλληλα, η Παιδαγωγική αναγνωρίζεται επιστημονικά, γεγονός που ενισχύει την ανάγκη για συνεχή εκσυγχρονισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας και διαρκή επιμόρφωση του παιδαγωγού.

Στο σύγχρονο σχολείο, λοιπόν, παραμένουν επίκαιρα τα βασικά ερωτήματα: ποιος είναι ο σωστός εκπαιδευτικός και πώς μπορεί να καλλιεργήσει το παιδί ώστε να παραμείνει δημιουργικό και ενεργό μέλος της κοινωνίας; Το σχολείο εξελίσσεται συνεχώς, ακολουθώντας τους ρυθμούς της κοινωνίας και αναδιαμορφώνοντας διαρκώς τη σχέση του με το παιδί και τις ανάγκες του.

Η εκπαιδευτική διαδικασία έχει πλέον ξεφύγει από τον αποκλειστικό βιβλιοκεντρισμό, καθώς ο μαθητής προσεγγίζει τη γνώση τόσο νοητικά όσο και αισθητικά. Έτσι, η εκπαίδευση γίνεται βιωματική, με τον εκπαιδευτικό να αξιοποιεί νέες τεχνολογίες που υποστηρίζουν την κιναισθητική ανάπτυξη των μαθητών. Η σημασία των τεχνολογιών αυτών ενισχύεται όταν τα πολυμέσα χρησιμοποιούνται ως μέσο προβολής και διάδοσης της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Η τέχνη ενισχύει τη φαντασία και τον στοχασμό των μαθητών, καθώς λειτουργεί ως δύναμη που κινητοποιεί τις αισθήσεις και την κριτική τους σκέψη. Ο μαθητής μεταβαίνει από την απλή ανάγνωση ή την προφορικότητα στη βιωματική προσέγγιση των μορφών, των συμβόλων και των εικόνων, συμμετέχοντας ενεργά στη γνωστική διαδικασία. Μέσα από την πλαστικότητα και τα αλληγορικά στοιχεία της τέχνης, τόσο οι μαθητές όσο και ο παιδαγωγός προβληματίζονται, προσδίδοντας στο γνωστικό αντικείμενο πανανθρώπινο και διαχρονικό χαρακτήρα. Ο μαθητής διαμορφώνει τις δικές του σκέψεις για το έργο και το νοηματοδοτεί μέσα από τον στοχασμό και τη δημιουργία γνώσης.

Κάθε φορά που ο μαθητής έρχεται σε επαφή με ένα έργο τέχνης, το αντιλαμβάνεται από διαφορετική οπτική, ανακαλύπτοντας πτυχές που προηγουμένως παρέμεναν αόρατες. Με τον τρόπο αυτό γίνεται ενεργός παραγωγός γνώσης, καθώς η κριτική του ικανότητα αναπτύσσεται μέσω της παρατήρησης, της ανάλυσης και της ερμηνείας εντός της βιωματικής εμπειρίας της τέχνης.

Η σύμπραξη των Καλών Τεχνών με τις ΤΠΕ σηματοδοτεί τη μετάβαση από τις παραδοσιακές σε καινοτόμες εκπαιδευτικές μεθόδους. Ιδιαίτερα η Έβδομη Τέχνη, ο κινηματογράφος, προάγει την αλληλεπιδραστική και βιωματική μάθηση. Ο κινηματογράφος συνθέτει λόγο και εικόνα μέσα στο χρόνο και την κίνηση, ενεργοποιώντας τη φαντασία και τη μνήμη του μαθητή και δημιουργώντας μια εμπειρία στοχασμού και νοηματοδότησης.

Η παρακολούθηση μιας ταινίας επιτρέπει στον μαθητή να ανακαλύψει οικεία στοιχεία στην κιναισθητική έκφραση της οπτικής λογικής των μορφών, αναπτύσσοντας την ικανότητα της ενσυναίσθησης και της αυτό-αντανάκλασης. Μέσα από τη βλεμματική αλληλεπίδραση με τους κινηματογραφικούς χαρακτήρες, ο μαθητής οικειώνεται βαθύτερες πτυχές του εαυτού του και αντιλαμβάνεται τις συνδέσεις μεταξύ προσωπικών εμπειριών και γνώσης. Η σωματική εμπειρία και η βιωματική

---

³ Σουζάννα - Μαρία Νικολάου, *Θεωρητικά ζητήματα στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, 2η έκδ., Gutenberg, Αθήνα 2009, IV, σ. 95.

αλληλεπίδραση αποτελούν βασικούς παράγοντες για την κατανόηση και την εσωτερίκευση της γνώσης, καθώς η μαθησιακή διαδικασία ενσωματώνεται στο σώμα και την αντίληψη του μαθητή⁴.

Η κινηματογραφική τέχνη, ως πολυτροπική και πολυμεσική παιδαγωγική πρακτική, δύναται να λειτουργήσει ως καίριο εργαλείο ανάδειξης και επεξεργασίας ζητημάτων που άπτονται της Παιδαγωγικής της Ειρήνης, ιδίως σε περιόδους έντονων κοινωνικών κρίσεων και αυξανόμενων φαινομένων ενδοσχολικής βίας. Όπως αναδεικνύεται στη *Παιδαγωγική της Ειρήνης* του Κυριάκου Θ. Μπονίδη,⁵ η εκπαίδευση καλείται να υπερβεί τον γνωσιοκεντρικό της χαρακτήρα και να συμβάλει ενεργά στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας ειρήνης, μέσω της κριτικής κατανόησης της βίας, της καλλιέργειας δεξιοτήτων ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων και της ανάπτυξης στάσεων σεβασμού, αλληλεγγύης και συνεργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο κινηματογράφος μπορεί να λειτουργήσει ως παιδαγωγικό μέσο βιωματικής μάθησης, ενισχύοντας τον αναστοχασμό, την ενσυναίσθηση και τον δημοκρατικό διάλογο εντός του σχολικού περιβάλλοντος.

Στο σημείο αυτό η είναι σημαντικός ο ρόλος της φιλοσοφίας, και ιδιαίτερα της διαλεκτικο-φαινομενολογικής σκέψης, που προσφέρει το κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση του πώς οι μαθητές βιώνουν τον κόσμο και πώς μπορούν να αναπτύξουν ενσυναίσθηση και ηθική κρίση. Μελετώντας τη σχέση του ανθρώπου με τον εαυτό του και με τον Άλλον, η φιλοσοφία καθοδηγεί την εκπαιδευτική πρακτική ώστε να υποστηρίζει την εξατομικευμένη μάθηση και την ενεργό συμμετοχή κάθε μαθητή.

Όπως επισημαίνει ο καθηγητής Φιλοσοφίας της Τεχνολογίας I. N. Μαρκόπουλος (2008)⁶, η γνώση δεν μπορεί να είναι ουδέτερη από ηθικής άποψης· η επιστήμη και η παιδεία οφείλουν να ενσωματώνουν αξίες και να καθοδηγούν την κοινωνική δράση με υπευθυνότητα⁷.

Ο κάθε μαθητής είναι μοναδικός και διαθέτει διαφορετικούς ρυθμούς και τρόπους επεξεργασίας της πληροφορίας. Κάποιοι προτιμούν τη λεκτική πληροφορία, ενώ άλλοι την εικόνα. Ο εκπαιδευτικός χρειάζεται ποικιλία προσεγγίσεων και εργαλείων για να ανταποκριθεί στις γνωσιακές ανάγκες όλων των μαθητών. Ο κινηματογράφος, συνδυάζοντας εικόνα, λόγο και κίνηση, προσφέρει μια ολοκληρωμένη μαθησιακή εμπειρία που ενεργοποιεί τόσο τη νόηση όσο και την αισθητική αντίληψη του παιδιού.

Στη φαινομενολογική σκέψη της μαθήτριας του Edmund Husserl και σπουδαίας φιλοσόφου του 20^{ου} αιώνα, Edith Stein, η γνώση δεν νοείται ως αφηρημένη διαδικασία, αλλά ως ενσώματα και διαπροσωπική εμπειρία, η οποία θεμελιώνεται στην ενσυναίσθηση (Einfühlung) και στη δυνατότητα του υποκειμένου να προσλαμβάνει τον άλλον ως φορέα νοήματος και αξίας. Η ενσυναίσθηση, ως βασική γνωσιακή και ηθική λειτουργία, καθιστά δυνατή τη συγκρότηση της παιδαγωγικής σχέσης και προσδίδει στην εκπαίδευση χαρακτήρα σχέσης και όχι απλής μετάδοσης γνώσεων.⁸

Υπό αυτό το πρίσμα, η εκπαίδευση καλείται να δημιουργήσει συνθήκες μέσα στις οποίες η γνώση δεν προσλαμβάνεται μονοδιάστατα, αλλά βιώνεται μέσα από την

---

⁴ Θωμαή Ράγια, *Η διττή διάσταση της ανθρώπινης οντότητας: ψυχοσωματικές συνέπειες κι επιπτώσεις*, (Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2024), <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/58124>.

⁵ Κυριάκος Θ. Μπονίδης, *Παιδαγωγική της Ειρήνης*, Πεδίο, Αθήνα, 2025.

⁶ I. N. Μαρκόπουλος, «Η ηθική της επιστήμης», *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-ithiki-tis-epistimis/>

⁷ Μαρκόπουλος, «Η ηθική της επιστήμης»

⁸ Ράγια, κεφ. 4.1, 90.

εμπλοκή του σώματος, του συναισθήματος και του στοχασμού. Η τέχνη αναδεικνύεται, έτσι, ως προνομιακό πεδίο παιδαγωγικής πραγμάτωσης της ενσυναίσθησης, καθώς καθιστά δυνατό το πέρασμα από την αφηρημένη έννοια στη βιωμένη εμπειρία. Μέσα από την αισθητική μορφή, ο μαθητής δεν καλείται απλώς να κατανοήσει, αλλά να συναισθανθεί, να ταυτιστεί και να στοχαστεί πάνω σε καταστάσεις και μορφές ζωής διαφορετικές από τις δικές του.

Στη σύγχρονη εποχή, η τέχνη αυτή διαμεσολαβείται αναπόφευκτα από την τεχνοεπιστημονική εξέλιξη. Τα τεχνολογικά μέσα δεν λειτουργούν απλώς ως τεχνικά εργαλεία, αλλά ως συνθήκες δυνατότητας νέων μορφών εμπειρίας και σχέσης. Η τεχνοεπιστήμη επεκτείνει τις αισθητηριακές και εκφραστικές δυνατότητες της τέχνης, επιτρέποντας την αναπαράσταση της κίνησης, του χρόνου και της υποκειμενικής εμπειρίας με τρόπους που προσεγγίζουν τη φαινομενολογική περιγραφή της βιωμένης συνείδησης, όπως αυτή αναδεικνύεται στη σκέψη της Stein.

Η εκπαίδευση, στο πλαίσιο αυτό, δεν μπορεί να παραμείνει προσκολλημένη σε κειμενοκεντρικές και αποσπασματικές μορφές διδασκαλίας. Αντιθέτως, καλείται να αξιοποιήσει μορφές τέχνης που ευνοούν τη βιωματική μάθηση και την ενσώματη κατανόηση, δημιουργώντας παιδαγωγικές συνθήκες ενσυναίσθησης και διαπροσωπικής σχέσης. Η χρήση τεχνολογικά διαμεσολαβημένων καλλιτεχνικών μορφών καθίσταται έτσι όχι απλώς επιλογή, αλλά παιδαγωγική αναγκαιότητα.

Σε αυτό το σημείο, ο κινηματογράφος αναδεικνύεται ως η κατεξοχήν τέχνη της ενσυναίσθησης. Ως συνθετική τέχνη της εικόνας, της κίνησης και του χρόνου, ο κινηματογράφος καθιστά δυνατή τη φαινομενολογική πρόσληψη του Άλλου, επιτρέποντας στον θεατή να εισέλθει στον βιωμένο κόσμο των κινηματογραφικών μορφών. Η τεχνολογία της κάμερας δεν λειτουργεί απλώς αναπαραστατικά, αλλά διαμεσολαβεί το βλέμμα, καθιστώντας το φορέα νοήματος και συν-αίσθησης. Υπό αυτή την έννοια, ο κινηματογράφος συνιστά προνομιακό παιδαγωγικό μέσο για την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, της ηθικής κρίσης και της σχέσης εγγύτητας που αποτελεί τον πυρήνα της παιδαγωγικής της Ειρήνης.

Η δυνατότητα του κινηματογράφου να προσφέρει βιωματική εμπειρία καθιστά τον θεατή ενεργό συμμετέχοντα στη διαδικασία μάθησης. Μέσα από τη φαινομενολογική πρόσληψη των κινηματογραφικών μορφών, ο μαθητής εκπαιδεύεται στην κατανόηση του Άλλου, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσει την ικανότητα της αυτοκριτικής και της ηθικής ευθύνης. Η κινηματογραφική εμπειρία, σε συνδυασμό με διαλογικές πρακτικές στην τάξη, μετατρέπεται σε παιδαγωγικό εργαλείο που προάγει την ενσυναίσθηση, ενθαρρύνει τη διανοητική περιέργεια και ενδυναμώνει τη διασωματική αυτογνωσία του μαθητή.

Η παιδαγωγική του κινηματογράφου αναδεικνύεται ως προνομιακό μέσο για την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, της ηθικής κρίσης και της φαντασίας του μαθητή. Ως συνθετική τέχνη της εικόνας, της κίνησης και του χρόνου, ο κινηματογράφος επιτρέπει στον θεατή να εισέλθει στον βιωμένο κόσμο των μορφών και να αναπτύξει την ικανότητα πρόσληψης του Άλλου, καθιστώντας την εκπαίδευση μια σχέση και όχι απλή μετάδοση γνώσεων. Η τεχνολογία, είτε μέσω της κινηματογραφικής κάμερας είτε μέσω εργαλείων Τεχνητής Νοημοσύνης, μπορεί να διευκολύνει αυτή τη διαδικασία, αλλά η ουσία της παιδαγωγικής εμπειρίας έγκειται στη συνάντηση του ανθρώπινου βιώματος με τη φαντασία, την ενσυναίσθηση και την ηθική κρίση του μαθητή.

Η Παιδαγωγική της Ειρήνης αξιοποιεί τον κινηματογράφο για να διαμορφώσει μια κουλτούρα ειρήνης, δεξιότητες επίλυσης συγκρούσεων και στάσεις σεβασμού και συνεργασίας. Όπως υποστηρίζει η Edith Stein, η αγάπη και η ενσυναίσθηση είναι θεμελιώδεις παιδαγωγικές συμπεριφορές, που επιτρέπουν στον μαθητή να αναπτύξει αυτογνωσία και αυτοεκτίμηση. Ο παιδαγωγός ενθαρρύνει τη μάθηση μέσω βιωμάτων,

όχι φόβου, και προάγει την ολόπλευρη ανάπτυξη του μαθητή, τόσο πρακτικά όσο και πνευματικά. Η γνώση, έτσι, γίνεται βιωματική και διαπροσωπική εμπειρία.

Η παιδαγωγική του κινηματογράφου, εν τέλει, ενισχύει τη διαμόρφωση ολοκληρωμένων υποκειμένων, ικανών να συνδυάζουν κριτική σκέψη, δημιουργικότητα και ενσυναίσθηση, διασφαλίζοντας ότι η εκπαίδευση παραμένει μια δυναμική διαδικασία ανάδειξης της ανθρωπιάς και της ελευθερίας.

Όπως επισημαίνει ο Maurice Merleau-Ponty στις διαλέξεις του στη Σορβόνη,⁹ η σχέση παιδαγωγού και μαθητή δεν είναι απλώς γνωσιακή αλλά ύπαρξης· τα παιδιά διαμορφώνονται μέσα από την αλληλεπίδραση με τον ενήλικα, ο οποίος εισέρχεται στον κόσμο του παιδιού φέρνοντας μαζί του τον δικό του κόσμο. Πρόκειται για μια κυκλική σχέση, όπου η παρατήρηση και η δράση, η θεωρία και η πράξη, διασταυρώνονται και αλληλοδιαμορφώνονται. Η παιδαγωγική εμπειρία απαιτεί από τον ενήλικα να αφαιρεί σταδιακά από τον εαυτό του ό,τι ανήκει στο παιδί, δίνοντάς του χώρο για αυτονομία, αυθεντικότητα και βιωματική μάθηση.

Η ένταξη των ΤΠΕ και των ψηφιακών μορφών τέχνης, όπως ο κινηματογράφος ή οι εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης, δεν συνιστά από μόνη της παιδαγωγική καινοτομία, αλλά μετασχηματίζει το παιδαγωγικό πεδίο μόνο στο μέτρο που επαναπροσδιορίζει τη σχέση του υποκειμένου με το νόημα και την εμπειρία. Υπό αυτή την οπτική, η Παιδαγωγική της Ειρήνης δεν νοείται ως σύνολο τεχνικών ή εργαλειακών πρακτικών, αλλά ως φιλοσοφική και παιδαγωγική στάση που ενεργοποιείται μέσα από μορφές αισθητικής και ψηφιακής διαμεσολάβησης, καλλιεργώντας την ενσυναίσθηση, τον αναστοχασμό και τη δυνατότητα κατανόησης της ετερότητας. Οι ΤΠΕ, όταν εντάσσονται κριτικά στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, λειτουργούν ως χώροι συνάντησης του βιωμένου και του αναπαριστώμενου, καθιστώντας δυνατή τη συγκρότηση μιας κουλτούρας ειρήνης που δεν περιορίζεται στο σχολικό περιβάλλον, αλλά εκτείνεται στο σύγχρονο ψηφιακό πολιτισμικό πεδίο.

Ίσως, τελικά, η παιδαγωγική της Ειρήνης να μην πραγματώνεται στις μεγάλες διακηρύξεις, αλλά στις λεπτές μετατοπίσεις του νοήματος: στον τρόπο που η εικόνα γίνεται εμπειρία, η τεχνολογία χώρος σχέσης και η μάθηση πράξη κατανόησης. Εκεί όπου το ψηφιακό δεν αποξενώνει το ανθρώπινο, αλλά το φέρνει πιο κοντά στην ευθύνη του απέναντι στον Άλλον.

---

⁹ Maurice Merleau-Ponty. *Child Psychology and Pedagogy: The Sorbonne Lectures 1949-1952*. Translated from the French by Talia Welsh. Champaign, IL: Northwestern University Press, 2010. Original French edition: *Psychologie et Pédagogie de l'enfant: Cours de Sorbonne 1949-1952*, Éditions Verdier, 2001. Accessed January 16, 2026. https://www.google.gr/books/edition/Child_Psychology_and_Pedagogy/8aihvdTIIUC?hl=el&gbpv=1&dq=merleau+ponty+sorbonne&printsec=frontcover.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Merleau-Ponty, M. (2010). *Child Psychology and Pedagogy: The Sorbonne Lectures 1949-1952* (T. Welsh, μεταφρ.). Champaign, IL: Northwestern University Press. Πρωτότυπη έκδοση: *Psychologie et Pédagogie de l'enfant: Cours de Sorbonne 1949-1952*. Éditions Verdier, 2001. Ανακτήθηκε 16 Ιανουαρίου 2026, από https://www.google.gr/books/edition/Child_Psychology_and_Pedagogy/8aihydTIIUC?hl=el&gbpv=1&dq=merleau+ponty+sorbonne&printsec=frontcover.
- Μαρκόπουλος, Ι.Ν. (2008, 24 Νοεμβρίου). «Η ηθική της επιστήμης». *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/i-ithiki-tis-epistimis/>.
- Μπονίδης, Κυριάκος Θ. *Παιδαγωγική της ειρήνης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο, 2025.
- Νικολάου, Σουζάννα – Μαρία, *Θεωρητικά ζητήματα στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης* (2η έκδ.). Αθήνα: Gutenberg, 2009.
- Πλάτων. *Πολιτεία*. Μετ. Ι.Ν. Γρυπάρης. Αθήνα: Ι.Ν. Ζαχαρόπουλου, 1954.
- Ράγια, Θ. (2024). *Η διττή διάσταση της ανθρώπινης οντότητας: ψυχοσωματικές συνέπειες κι επιπτώσεις* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/58124>
- Χατζηδήμου, Δημήτρης Χρ., *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. Συμβολή στη διάχυση της παιδαγωγικής σκέψης* (10η έκδ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 2010-2011.